

K počiatkom edičnej politiky v totalitnom Československu

MILAN ŠÚTOVEC, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

I.

Keď v máji roku 1949, pätnásť mesiacov po úspešnom antidemokratickom prevrate, Komunistická strana Československa (KSČ) končila prípravu na svoj IX. zjazd (ktorý mal stanoviť a napokon aj stanovil takzvanú „generálnu líniu výstavby socializmu“ a v tomto rámci prijal aj zásady takzvanej socialistickej kultúrnej politiky), mala KSČ už v zásade pripravené všetko potrebné na uskutočňovanie toho, čo zamýšľala: pripravené boli aj financie, aj mocenské štruktúry, pripravení boli aj ľudia. Ovládala už banky a ťažký priemysel, zabavila už súkromné dôchodkové, poisťovacie, sirotské a iné fondy, „vyakčňovala“ a znárodňovala už stredných a drobných podnikateľov a živnostníkov. Mala už vyškolených aktivistov („kádre“) nielen na všetkých úrovniach štátnej a verejnej správy, v armáde a bezpečnosti, ale aj v každom podniku, v školstve i zdravotníctve – na druhej strane mala už definovaný široký okruh svojich takzvaných triednych nepriateľov a ich potenciálnych politických reprezentantov, a s ich bezohľadnou elimináciou už začala. Mala už sformovaný a pod kontrolou držala vlastný systém podporných a zároveň parazitných politických strán a dokončovala formovanie systému takzvaných spoločenských organizácií ako ideologických a organizačných prevodových pák rozhodovania medzi svojimi grémiami a členmi rozličných dovtedajších záujmových združení, ktoré brutálne reštrukturalizovala, nanovo zriadovala, politizovala, ideologizovala a využívala.¹ Aj formou zákonov sa usilovala pripraviť si rozličné akoby legálne mocensko-organizačné nástroje na totalitné ovládnutie spoločnosti a všetkých aspektov jej života.

Dva a pol mesiaca pred týmto zjazdom, v dňoch 4. až 6. marca 1949, založili česko-slovenskí komunisti aj jednu spoločenskú organizáciu, ktorej prikladali osobitný význam vo svojom zápase o duchovnú orientáciu spoločnosti: Na zjazde československých spisovateľov ustanovili Zväz československých spisovateľov, a ten sa okam-

¹ O kontrolu politických strán a spoločenských organizácií sa komunisti usilovali od skončenia II. sv. vojny. V tzv. „akademických“ Dejiniach Slovenska VI (1945 – 1960), Bratislava: 1988, s. 225, píše o tom Michal Barnovský charakteristickým jazykom komunistickej propagandy: „Po druhej svetovej vojne z iniciatívy komunistov sa začali budovať celonárodné záujmové organizácie. Napriek tomu, že buržoázne strany im upierali právo zasahovať do politického života, viaceré z nich, najmä ROH a odbojové zložky zohrali významnú úlohu v rozvíjaní revolučného procesu. Masovými akciami vykonávali ustavičný tlak na politických reprezentantov buržoázie. KSS vybudovala vlastné spojenie so spoločenskými organizáciami a v rozhodujúcich zrážkach s buržoáziou sa mohla oprieť o hlavné celonárodné organizácie.“

žite, priamo na mieste, bezvýhradne a oddane prihlásil do služieb KSCĎ a jej triedneho boja.²

Vo vystúpení na tomto zakladajúcom zjazde ohlásil vtedajší vedúci predstaviteľ a garant kultúrnej politiky KSCĎ, minister informácií a osvetu Václav Kopecký okrem iného aj jedno komplementárne opatrenie, ktoré jednak malo vytvárať reálny mocensko-hospodársky nástroj ovládania tejto novej spisovateľskej organizácie (aj súbežne vznikajúcich organizácií hudobníkov a výtvarníkov), ale zároveň akoby ponúkalo dovtedy nevídané zdroje na existenčné zabezpečenie celých umeleckých odvetví. Išlo o „znarodnenie“ vydavateľskej i distribučnej činnosti, a Kopecký hneď aj ohlásil presný dátum, kedy Národné zhromaždenie prijme príslušný zákon v tejto veci: vedel naisto, že sa tak stane 24. marca 1949.

Aj bez pompéznych okolností oznamu muselo však byť už dávnejšie zrejmé, že sa taký zákon skôr či neskôr do právneho poriadku vsunie. Zákon mal totiž iba korunovať politické tendencie, ktoré boli v spoločnosti zjavné už od skončenia 2. svetovej vojny a v čisto právnej rovine mal iba realizovať predpoklad uložený už v § 21, ods. 3 ústavného zákona č. 150/1948 Zb. (tzv. Ústava 9. mája), kde sa určilo: „*Zákon stanoví, jak bude při zachování svobody vědy a umění a se zřetelem k ochraně hodnotných děl plánovitě řízeno vydávání a rozšiřování neperiodických publikací, zejména knih, hudebnin a reprodukci výtvarných děl.*“

„Plánované riadenie“ národného hospodárstva, aj čohokoľvek iného bolo starou politickou agendou komunistickej strany³, ale v procese vyjednávania a formulovania tzv. Košického vládneho programu v zime 1944/1945 a na jar 1945 si pod tlakom historickej situácie a s ilúziami o svojich budúcich možnostiach túto agendu v určitej miere osvojili aj nekomunistické politické sily. Ich najvýznamnejší reprezentant Eduard Beneš na 2. schôdzi dočasného Národného zhromaždenia 28. 10. 1945 proponoval po svojom potvrdení v úrade okrem iného aj otvorenie tejto otázky: „*Naše celé hospodaření přechází v pravém slova smyslu do t. zv. hospodaření řízeného, plánovaného (...)* Bude to všechno operace ohromná; bude to řada řešení, jejichž dosah pro celou budoucnost státu a blahobyt všech jeho občanů bude veliký... (...) ...u nás (se) začíná budovat celá nová společenská morálka a... těmito opatřeními neměníme jen instituce, nýbrž chceme a musíme tvořit také **nového člověka.**“

Napriek úsiliu osvojiť si tieto ambície Beneš chápal, že ich presadením sa zmení charakter štátu: „*Neskrývám si nijak fakt, že se tím dotýkáme struktury dřívější liberální společnosti a že se tu dáváme na cesty, které mají vésti k socialisaci moderní společnosti.*“ Aj tak si však myslel, že zánik liberálnej spoločnosti a tvorba „novej spoločenskej morálky“ a „nového človeka“ môžu mať akýsi technokratický, apolitický ráz a priebeh, na ktorom majú spolupracovať všetci: „*Upozorňuji, že proces zestátňovací se musí díti*

² Porov. napr. BÍLIK, René: Industrializovaná literatúra. Bratislava: 1994 a DRUG, Štefan: Premeny umeleckého života po roku 1948. In: Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky. Bratislava: 2001, s. 20 – 21.

³ Do štátnej politiky sa táto agenda naplno presadila už na jeseň 1948 zákonom č. 241/1948 Zb. z 27. 10. 1948 (tzv. Zákon o päťročnom pláne).

*s největším využitím všech odborníků obchodních a průmyslových, že se musí díti za účasti a pod kontrolou všech politických stran, odborně, vědecky, nestranicky.*⁴

Takáto naivná ponuka na faktickú kolektívnu politickú samovraždu liberálnej demokracie z úst prezidenta republiky nutne musela posilňovať ilúzie o „pokrokovej“ povahe a pozitívnom zmysle všemožných konfiškačných, „vyakčňovacích“, znárodňovacích, plánovacích a podobných povojnových aktivít, bagatelizovala nebezpečenstvo totalitarizmu a pomáhala legitimizovať úsilie komunistickej strany o prehlbovanie a o nezvratnosť jej „ohromnej operácie“. Nie je preto nijako prekvapivé, že sa komunistom ich prevrat podaril. Pomohla im aj značná časť tvorivej inteligencie, ktorá si popri všeobecných ilúziách pestovala ešte aj svoje vlastné stavovské ilúzie a nádeje, spojené so sľubovanou štátnou podporou kultúry, umenia, vedy i osvety. Preto tiež nie je prekvapivé, že na prvom zjazde svojej novej organizácie slovenskí a českí spisovatelia nadšene tleskali predstave o tom, že už nie kapitalistický vykorisťovateľ, ale sám štát bude dohliadať na vydávanie kníh a plánovite, teda systematicky sa starať o ich blaho. Tú predstavu pomáhali sami formulovať.

II.

Vydavateľská činnosť je komplikovaná záležitosť, v ktorej sa tvorivé, výrobnotechnologické, komerčné, distribučné, autorsko-právne, estetické, všeobecno-kultúrne a iné aspekty neoddeliteľne prelínajú a preplietajú. To má i svoje pochopiteľné nevýhody, ktoré o. i. zasahujú aj autorov a ich momentálne očakávania, ale súhrn priaznivých či nepriaznivých okolností pri vydávaní môže mať určitý kladný alebo záporný vplyv aj na dlhodobšie osudy takého významného segmentu národného kultúrneho dedičstva, akým je literárne dedičstvo. Rozličné, nesporne jestvujúce, negatívne stránky súkromnopodnikateľských aktivít pri vydávaní a distribúcii knižnej tvorby (najmä mechanická preferencia trhových kritérií pred kritériami vkusovými a kultúrnymi a s tým súvisiaca preferencia „ľahkých žánrov“, „noviniek“ a prekladov čitateľsky osvedčenej zahraničnej lektúry pred klasickými domácimi hodnotami i veľký trhový podiel tzv. kolportážnej literatúry s minimálnou estetickou hodnotou atď.) dráždili najmä českých ľavicových intelektuálov – ale aj českých a slovenských klerikálov – už v medzivojnovom období. Politické udalosti, ktoré vyústili v mníchovskom diktáte a v následnej dezintegrácii Československa, pokladali potom mnohí príslušníci českých i slovenských (pravých i ľavých) kultúrnych elit za dobrý doklad a zlý dôsledok nielen politického, ale aj kultúrneho zlyhania československého štátu, ktorý nepočúval ich rady, náreky a temné predpovede.

Súčasťou domáceho i zahraničného odboja bola preto aj príprava rozličných intelektuálnych konštrukcií a organizačných schém povojnovej kultúrnej politiky budúceho československého štátu, ktoré o. i. predpokladali regulačné, prípadne až vlastnícke funkcie štátu v oblasti filmu, divadla, hudobnej prevádzky, nakladateľstva, muzejníctva a podobne. Okolnosť, že niektorí z autorov takýchto vízií a projektov sa stali prominentnými obeťami fašistických represíí, dodala ich konštrukciám významnú váhu, ktorú nie-

⁴ Prozatímní NS RČS 1945 – 1946, 2. schůze. Stenografické protokoly NS. Praha 1946.

lenže nebolo dosť dobre možné ignorovať, ale ktorou sa dalo zaštitíť aj pri zámeroch niekedy značne presahujúcich pôvodné úmysly týchto ľudí. Už prvý zo „znárodňovacích“ dekrétov prezidenta Beneša z 11. 8. 1945 napr. realizoval, ale aj presiahol, predstavy niektorých českých filmárov z r. 1939 o poštátnení kinematografie. O necelé štyri roky po tomto dekrete, pri prerokúvaní návrhu zákona o vydavateľskej činnosti, predkladateľ osnovy zákona Václav Kopecký tiež nezabudol pripomenúť tieto historické korene ideálu štátnej (a komunisticko-straníckej) reglementácie vydávania kníh: „*Osnovou zákona o neperiodických publikáciách dostáva se uzákonění jednomu z nejdůležitějších revolučních opatření, jež přinesl vítězný únor r. 1948 a na něž bylo pomýšleno již hned po květnu 1945. Vzpomínám v této chvíli, že když byl po květnu 1945 uváděn v činnost publikační odbor ministerstva informací pod vedením básníka Františka Halase, přijímali jsme jako velký odkaz po spisovatelích-mučednících v čele s Vladislavem Vančurou, Juliem Fučíkem, Bedřichem Václavkem jejich plán na novou úpravu vydavatelské činnosti v osvobozené republice. Vladislav Vančura a jeho přátelé mysleli již v době odboje na to, že v osvobozené republice bude nutno provést základní převrat v nakladatelské a vydavatelské činnosti...*“⁵

Kopecký sa zrejme odvolával na programový dokument, zosnovaný v prostredí ilegálneho „Národného revolučného výboru inteligencie“, ktorý vznikol na jar r. 1942 z iniciatívy KSČ a v ktorom sa na programové debaty schádzali komunisti Vladislav Vančura, Bedřich Václavek, František Halas a nekomunista Václav Černý. Je charakteristické, že v Kopeckého prejave sa namiesto Černého mena vyskytlo meno Fučíkovo: ten sa však do týchto súvislostí dostal z propagandistických a hagiografických, nie vecných dôvodov. Václav Černý sa o vzniku dokumentu zmieňuje v II. zväzku svojich Pamäti takto: „*Sami jsme ve svém čtyřčlenném kolektivu rychle přistoupili k vypracování obšírného návrhu Národního revolučního výboru spisovatelů na budoucí uspořádání našeho kulturního života, který obsahoval zároveň i program spisovatelského odbojového nástupu pro nejbližší chvíli. Návrh vznikl ze společné debaty, první redakci vykonal Václavek, načež byl jeho text předložen opět ostatním k doplnění, námítkám, opravám....*“⁶ Alexej Kusák⁷ v tejto súvislosti ale upozorňuje, že „*Pokud jde o výrobu a rozšiřování knih, vyjádřil dokument pouze názor, že nové organizační formy spadají do kompetence spisovatelů, nežádal však etatizaci*“. Sám Černý význam celého podniku do značnej miery bagatelizuje (i keď je nepochybné, že prinajmenšom myšlienka samosprávneho riadenia umeleckých záležitostí vzišla z tohto krúžku: „*Veřejná správa uměleckých záležitostí budí v zata z rukou byrokracie a svěřena samosprávným institucím umělců samých, jak v jednotlivých oborech umění, tak i v nadřazených instancích až po místa nejvyšší.*“⁸).

Vážne predstavy z prostredia domáceho odboja však uchopili a dôsledne „marxisticky rozvinuli“ v prostredí moskovského komunistického exilu ľudia ako Zdeněk Nejedlý, Jiří Taufer či inak bezvýznamný František Nečásek; a zrejme tieto, nie domáce

⁵ NS RČS 1948 – 1954, 28. Schůze. Stenografické protokoly NS. Praha 1949.

⁶ ČERNÝ, Václav: Křik koruny české. Paměti II, 1938 – 1945. Brno: 1992, s. 249.

⁷ KUSÁK, Alexej: Kultura a politika v Československu 1945 – 1956. Praha: 1998, s. 189 – 190.

⁸ Bod 6 dokumentu ilegálneho Národného revolučného výboru spisovateľů. In: Účtování a výhledy. Praha 1948, s. 7 – 10. V rozprave v NZ tento bod citoval aj posl. Podborský.

predstavy o budúcnosti boli napokon smerodajné. Ladislav Grešík, jeden z autorov propagandistických komunistických spisov na tému „kultúrna politika KSČ a KSS“, cituje a parafrázuje vo svojej knihe *Slovenská kultúra v revolúcii* niektoré tézy z Tauferovho časopiseckého článku v moskovských Československých listoch z augusta 1944, z ktorých vyplýva, že československí komunisti sa cez vojnu v Moskve tiež intenzívne zaoberali otázkami organizovania spisovateľov a prípravami na poštátnenie vydavateľstiev: „*Veľmi vážnou bola otázka nového, masového vydávania hodnotných kníh. To sa nedalo ponechať náhode a súkromnej iniciatíve nakladateľov, a preto sa tým mali zaoberať štátne nakladateľstvá a spisovateľské organizácie*“ – parafrázuje Grešík Taufera.⁹ Spisovateľskú organizáciu si pritom predstavovali celkom v sovietskych intenciách vrátane toho, že by mala byť podľa sovietskeho vzoru vybavená „*určitými právami v oblasti edičnej činnosti*“. – Už vtedy sa v Moskve uvažovalo o tom, komu sa budú udeľovať aké práva. Ani na chvíľu nebolo predmetom úvah, kto ich bude udeľovať.

Vydavateľská činnosť sa oddávna, v našom priestore určite od jozefinských reforiem, pokladala za činnosť živnostenskú a v medzivojnovom Československu ju právne upravovali Živnostenský zákon a Živnostenský poriadok (z r. 1859, viackrát novelizovaný)¹⁰ a čiastočne sa jej týkal aj starý rakúsky tlačový zákon (v marci 1949 boli účinné ešte niektoré paragrafy tohto zákona zo 17. 12. 1862!). Dobromyseľne sa dá predpokladať, že pôvodným idealistickým snom českých ľavicových intelektuálov okolo V. Vančuru bolo vyňať vydavateľskú činnosť z tohto jej akoby nedôstojného a profánneho zaradenia medzi živnosťami a aj *ex lege* ju „povýšiť“ do oblasti duchovných a kultúrnych činností, kde národný kultúrny záujem má prioritu pred individuálnymi záujmami účastníkov knižného trhu. Idealistické sny však už z definície nemôžu posobiť na marxistickom základe: vo chvíli, keď sa naň dostanú, ihneď sa prekódujú, stanú sa súčasťou materialistickej ideológie, politizujú sa a začnú slúžiť potrebám systému, ktorému dominujú iné než kultúrne potreby. To prekódovanie, ktorému podľahli vízie viacerých českých i niekoľkých slovenských medzivojnových ľavicových intelektuálov vo chvíli, keď ich v Moskve začali ideologicky spracúvať iní, ľavicovejší ľavičiar, označil minister Kopecký veľmi presne ako „*základní převrat*“.

Aj keď komunisti už vo svojom moskovskom vojnovom útulku nesporne zapracovali ovládnutie vydavateľskej činnosti do globálnej koncepcie mocenského ovládnutia celej spoločnosti ako jej logickú, nevyhnutnú a neoddeliteľnú súčasť a tento krok by boli podnikli ako samozrejmy mocenský ťah aj bez nejakých intelektuálnych inšpirácií od spisovateľských autorít (veď ich východiskové tézy o straníckosti literatúry a o straníckej literatúre, o tom, že „nakladateľstvá a sklady, kníhkupectvá a čítárne, knižnice a rôzne predajne kníh – toto všetko sa musí stať straníckym, podriadeným“, pochádzali od samého Lenina¹¹), predsa len je nepochybné, že aj sociálne inžinierstvo ľavicových kultúrnych elít medzivojnového Československa im na to poskytlo vhodnú zámienu a vítané argu-

⁹ GREŠÍK, Ladislav: *Slovenská kultúra v revolúcii*. Bratislava: 1977, s. 18.

¹⁰ Upravoval aj kníhkupecké podnikanie, ktoré prísne zarad'oval medzi tzv. koncesované živnosti.

¹¹ Je príznačné, že preklad Leninovho článku z r. 1905 O straníckej tlačí a literatúre vyšiel v Novom slove 18. 3. 1949, teda týždeň pred prijímaním zmieneneho zákona. Citované z tohto prekladu.

menty. Sociálne inžinierstvo povojnových ľavicových elít poskytlo potom vhodnú pôdu. Treba podotknúť, že niektorí bádatelia, ktorí aj politiku chápu ako istý typ kultúrnej produkcie, vidia problém nielen ako záležitosť ľavicových elít a ich sklonov k sociálnemu inžinierstvu, ale širšie. Alexej Kusák napríklad rozšíril pohľad na problematiku o dimenziu kultúrnych tradícií: „*Kultura byla v Československu natolik už tradičně považována za národní instituci, že její institucionalizování nebudilo příliš velké pochybnosti a bylo považováno za logický výsledek vývoje kultury samotné. Lze říci, že kultura byla znárodněna v mysli Čechů a Slováků mnohem dříve, než došlo k jejímu znárodnění ze zákona.*“¹²

Takéto spoločenské ovzdušie a všeobecný povojnový nedostatok zrejme napomohli aj tomu, že ihneď po reštitúcii československého štátu sa na Kopeckého ministerstve informácií vytvoril publikačný odbor na čele s Františkom Halasom a v jeho rámci oddelenie pre reguláciu knižného trhu a kontingenciu papiera. Podobné útvary vznikli aj na bratislavskom povereníctve informácií (neskôr povereníctvo informácií a osvetly). Publikačné odbory vykonávali už pred februárovým prevratom akýsi dohľad nad vydavateľskou a kníhkupeckou činnosťou a podľa svojich preferencií rozhodovali o prídelení nedostatkového papiera jednotlivým vydavateľským firmám. Boli zaangażované aj do vykonávania prezidentských dekrétov č. 5/1945 Zb. z 19. mája 1945 „o národnej správe majetku Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov...“ a č. 108/1945 Zb. z 25. októbra 1945 „o konfiškácii nepriateľského majetku a o Fondoch národnej obnovy“, na základe ktorých sa uvažovala tzv. národná správa a vymenúvali sa „národní správovia“ aj do niektorých vydavateľských podnikov, kníhkupectiev a tlačiarň. Tieto úrady stanovovali aj kritériá vyradovania tzv. štátnopoliticky nevhodnej knižnej produkcie z veľkoobchodných skladov, z tlačiarenských a vydavateľských zásob a z kníhkupectiev. Dohliadali aj na likvidáciu týchto zásob a v archívoch bude ešte len potrebné zistiť, čo všetko sa v rokoch 1945 – 1948 popri nepochybne národnosocialistickej propagandistickej literatúre zlikvidovalo. Okrem toho od roku 1945 jestvoval akýsi provizorný edičný orgán, Štátna publikačná komisia, ktorá mala rozhodovať o vydávaní kníh; svojej úlohy sa však nebola schopná zhostiť s ohľadom na existenciu obranných mechanizmov súkromného sektora a aj preto, že – ako si postážoval Kopecký – „*nebyl náš kontrolní aparát ještě zařízen na to, obchvátit vydavatelský provoz až do vzdálených míst, do venkovských oblastí*“. Po februárovom prevrate sa to „obchvacovanie“ už aj bez zákona darilo.

Postupné ponáranie sa Československa do totality, umožnené Jaltskými dohodami veľmocí, Košickým vládnym programom, slabosťou nekomunistických politických strán i prezidenta Beneša, ale aj ilúziami kultúrnych elít, nadobudlo totiž po februárovom prevrate novú kvalitu.

Na rad prišli radikálne, tzv. revolučné opatrenia aj v oblasti kultúry. Treba však povedať, že spočiatku niektorým z nich predchádzali akési pokusy o verejné formulovanie viac-menej realistických námetov na riešenie toho či onoho. Pokiaľ ide o vydavateľskú činnosť, dobrým príkladom takého čiastočne ešte idealistického a čiastočne už realistického a inštruovaného pokusu o formuláciu námetov, je článok Magdy Gregorovej

---

¹² KUSÁK, Alexej: ref. 7, s. 190, zdôraznil A.K.

Z chaosu k plánovitej vydavateľskej činnosti, ktorý vyšiel v Novom slove nedlho po parlamentných voľbách a po nadobudnutí účinnosti novej ústavy.¹³

Gregorová¹⁴ sa cez Nové slovo pokúsila o kvadratúru kruhu: s vedomím nastávajúcich zmien chcela dosiahnuť, aby sa „medzery“ vo vydavateľských programoch vyplnili „bez újmy na iniciatíve jednotlivých nakladateľstiev a bez toho, že by sa zbytočne vyradilo z nakladateľskej činnosti veľa skúsených odborníkov“. Identifikovala niekoľko okruhov dobových problémov, ktoré pokladala za účelné a možné riešiť práve s ohľadom na prebiehajúce spoločenské zmeny. Pretože imanentnými a neoddeliteľnými zložkami týchto zmien boli „plánovanie“ a „centralizácia“, autorka sa pohybovala v týchto súradniciach a problémy nutne videla ich optikou. Napriek tomu ich videla dosť jasne.

Za príklad a jeden z príznakov „chaosu“ vo vydavateľskej činnosti do r. 1948 sa zrejme pokladala súbežná existencia a trhová konkurencia viacerých prekladov toho istého knižného titulu a to, že „nikto podnes nemôže zistiť, či sa niektoré zo starších diel svetovej literatúry – tieto totiž nie sú viazané autorským právom – neprekladá raz, dva razy, alebo dokonca viackrát“.¹⁵ Gregorovej chýbala inštitúcia, kde by sa „musely preklady povinne hlásiť“ a chýbala jej aj inštitúcia, ktorá by štatisticky spracovala „celú slovenskú vydavateľskú činnosť od počiatku až po naše dni“. Navrhovala urobiť si akýsi prehľad v tom, čo už bolo z klasiky preložené; na základe takéhoto centrálného registra by sa potom vraj mohli „...doplniť jednotlivé edície, alebo by vznikli nové“. Z polstoročného odstupe je zaujímavé autorkino konštatovanie o úplnej prevahe beletristických žánrov, a špeciálne románov, vo vydavateľských plánoch: „Kde sme ale úplne ešte v plienkach, to sú knihy všetkých ostatných druhov.“ Veľmi malý záujem o vydávanie životopisných, cestopisných, historiografických, a vôbec náučných a faktografických žánrov pripisovala Gregorová tomu, že „... sa muselo vydávať z jediného hľadiska, a to z hľadiska predajnosti a nepredajnosti tej či onej knihy“. To mala byť „... hlavná príčina, prečo sa naša vydavateľská činnosť vyvíjala tak jednostranne“. Tento charakteristický dobový prístup ku kultúre liberálnej spoločnosti, ktorý aj príčiny a korene kultúrnych javov primárne vysvetľoval pomocou aplikácie poučiek z marxistickej politickej ekonómie, Gregorová predsa len zvládla diferencovane, keď slabiny vtedajšieho vydavateľského podnikania na Slovensku videla aj v nedostatku akejkolvek agentážnej činnosti („To je jedna z príčin, prečo vychádzajú skoro pravidelne slovenské preklady oneskorene a prečo sa často dielo vynikajúceho autora nevydá v slovenskej reči, keď ho český preklad predbehlo.“) a v slabej konkurencieschopnosti slovenských vydavateľov zoči-voči

¹³ Nové slovo, 5, 1948, č. 24, 11. 6. 1948.

¹⁴ Magda Gregorová bola neskôr propagačno-marketingovou pracovníčkou vydavateľstva Slovenský spisovateľ. Vedela si zistiť prístup k zahraničnej („západnej“) tlači a udržiavala akýsi literárny salón, prostredníctvom ktorého koncom päťdesiatych a v prvej polovici šesťdesiatych rokov mala vplyv na vplyvných ľudí v literárnych a im blízkych kruhoch. K jej prominentným stálym hosťom patrili napr. Alexander Matuška či Ladislav Szántó. Koncom šesťdesiatych rokov emigrovala do Austrálie. Je charakteristické, že zmieny L. Grešík na s. 90 svojej knihy Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu, Bratislava: 1980, uvádza údaje z Gregorovej článku i jeho bibliografickú lokalizáciu, neuvádza však emigrovanú autorku.

¹⁵ Údaje tohto typu pre dané obdobie dnes možno získať napríklad z publikácie Libora Knězka: Preklady z iných literatúr do slovenčiny 1945 – 1968. Martin: 1970.

vydavateľom českým. Toto posledné podľa autorky okrem objektívnej stránky, tvorenej neporovnateľne väčším českým trhom, ktorý znižoval náklady a dovoľoval väčšie investície do vydávania, malo aj stránku subjektívnu: „... máme rad zlých nesvedomitých prekladateľov a zlý slovenský preklad je tiež jednou z príčin, prečo si čitateľ radšej kúpi českú knihu.“

Po vcelku kvalitnej, i keď čiastkovej diagnóze, ktorá si všímala najmä oblasť vydávania prekladov a nevenovala sa vydávaniu pôvodnej tvorby, navrhovala Gregorová aj niektoré riešenia. Okrem zmienenej otázky registra a štatistik požadovala aj vznik literárnej agentúry, nejakú formu koordinácie vydavateľských plánov medzi českými a slovenskými vydavateľmi, prekladateľské skúšky, organizované Zväzom nakladateľov; navrhovala aj určitú špecializáciu vydavateľov. Gregorovej námety však nepredpokladali nijaké radikálne postupy, ale pomerne realistickú gradualistickú cestu postupných zmien. Pokiaľ ide o vydavateľskú špecializáciu, argumentovala takto: „*Odhliadnuc od horšieho finančného efektu, najmä na začiatku, nebude patričné nakladateľstvo mať k dispozícii ani pripravené diela, ani patričný aparát na splnenie tejto úlohy. (...) ... dajme tomu, že určité nakladateľstvo má ročnú kapacitu 100 kníh; z literatúry, v ktorej by sa malo špecializovať, nemôže však predbežne pripraviť viac ako desať kníh; to by znamenalo, že by celý podnik musel bežať naprázdno. Špecializácia... môže byť iba postupne uskutočnená. Nakladateľstvá, ktoré prídu do úvahy, by si podľa môjho názoru mali sami určiť odbor, v ktorom by sa chceli špecializovať, podľa vlastných technických možností a odborného personálu. Špecializáciu by potom uskutočňovali postupne... niekoľko rokov. Do tej doby neverím, že by hocaké rozdeľovanie edičnej činnosti prospelo slovenskej knihe. Pri plánovaní pôjde predbežne viac o koordináciu a vzájomnú dohodu ako o presné rozdelenie edičnej činnosti.*“

Dobre informovaná Magda Gregorová v lete 1948 zrejme skryto polemizovala s radikálnymi predstavami, ktoré sa napokon mali presadiť, pretože sa presadiť museli. Pravda, v čase publikovania jej príspevku už o osudoch slovenských i českých kníh nerozhodovali ani tak Lumír Čivrný či František Halas na pražskom ministerstve informácií alebo Laco Novomeský s Michalom Považanom na bratislavskom povereníctve, ale Pavel („Pauli“) Reiman a Gustáv Bareš v agitačno-propagačnom oddelení ÚV KSČ a Július Šefránek s Milanom Lajčiakom a Jurajom Špitzerom v takom istom oddelení ÚV KSS.

III.

Kopeckým ohlasovaný a napokon aj jednomyselne prijatý zákon č. 94/1949 Zb. z 24. 3. 1949 (publikovaný v Čiastke 31 Zbierky zákonov dňa 10. apríla 1949) nebol len ďalším z krokov na „*budování nových forem vlastnictví*“, ako ich proponoval Eduard Beneš už v októbri 1945 a ako sa odvtedy uskutočňovali v bankovníctve, poisťovníctve či v priemysle, ale mal sa stať jedným z kľúčových nástrojov novej „socialistickej kultúrnej politiky“, vhodným na použitie hneď v niekoľkých smeroch.

Podstatnou črtou novej úpravy bol už sám fakt, že vydavateľská činnosť a rozširovanie neperiodických publikácií sa prestali ponímať ako normálne podnikateľské činnosť

ti, že sa vôbec vyňali spod účinnosti živnostenských zákonov a pravidiel živnostenského či iného podnikania a upravili sa špeciálnou jednouúčelovou právnou normou. Dominantný zámer takého riešenia bol celkom v súlade s pripravovanou, i keď až o pár týždňov neskôr ucelene artikulovanou „generálnou líniou“ komunistickej strany v jej vzťahu k súkromnému vlastníctvu a súkromnému podnikaniu: ako v celom hospodárstve a verejnom živote, aj tu šlo komunistom v prvom pláne o vytesnenie súkromno-podnikateľského živlu najprv z národného hospodárstva, a vzápätí zo spoločnosti vôbec. Z právneho hľadiska nazerané, udialo sa to zásadnou zmenou definície tzv. oprávnenej osoby: z oprávnenia vydávať neperiodickú tlač, hudobniny a iné neperiodické publikácie sa vylúčili fyzické osoby a toto oprávnenie sa malo naďalej priznávať len tzv. právnickým osobám, alebo, ako to extenzívne pomenoval Kopecký, „... činiteľum kolektívnim, korporatívnim právnickým osobám, orgánum a organizacím verejného charakteru“.

V 3. paragrafe zákon stanovil šesť okruhov „oprávnených osôb“, ktorým „Ministerstvo informácií a osvetu môže po vypočutí Ústrednej edičnej rady... udeliť oprávnenie vydávať neperiodické publikácie...“¹⁶. Išlo o tieto okruhy oprávnených osôb: 1. štátne orgány, ústavy, fondy, podniky a zariadenia; 2. politické strany zastúpené v Národnom zhromaždení; 3. jednotná odborová organizácia; 4. vrcholné organizácie kultúrne, hospodárske, záujmové, sociálne a telovýchovné; 5. národné a komunálne podniky a podniky s oprávnením na zahraničný obchod a zahraničné zasielateľstvo; 6. družstvá a spolky, ktoré podľa schválených stanov môžu šíriť neperiodické publikácie definované v § 1., ods. 1 dotyčného zákona.

Zahrnutie niektorých okruhov oprávnených osôb do pôsobnosti tohto zákona len právne fixovalo stav, ktorý sa začal utvárať hneď po skončení II. svetovej vojny v priebehu roku 1945 sčasti spontánne (zakladaním nových vydavateľských podnikov novými právnickými osobami), sčasti ako následok vyvlastňovacích a znárodňovacích procesov na základe tzv. Benešových dekrétov a nariadení SNR a ako následok retribučných procesov, z týchto právnych aktov vyvedených, a sčasti zámernou a účelovou politickou činnosťou Komunistickej strany Československa/Slovenska, resp. aj niektorých strán tzv. Národného frontu (NF). Boli vyvlastnené a zložkám NF boli „pridelené“ aj veľké polygraficko-nakladateľské podniky, ktoré sa v rokoch 1938 – 1945 ocitli v rukách rozličných vtedajších režimových organizácií často takisto predchádzajúcim vyvlastnením (napr. tzv. českého alebo tzv. židovského kapitálu). Uvalením tzv. národnej správy na vydavateľské podniky pod kontrolou HŠLS Andrej a Slovák sa tak napr. od júla r. 1945 sformovala majetková a technologická substancia vydavateľských podnikov a tlačového kombinátu Komunistickej strany Slovenska Pravda.¹⁷ Samo vydavateľstvo Andrej nadobudlo pritom svojho času majetky a technologické zázemie konfiškáciou vydavateľského kombinátu prvorepublikovej Agrárnej strany Novina.

Vyňatím z pôsobnosti Živnostenského zákona sa teda malo dať najavo, že vydavateľská činnosť sa v novom režime už nebude ani *de iure* chápať ako činnosť podnikateľská a komerčná, ale ako záležitosť kultúrna, osvetová, kultúrno-politická a ideologická.

¹⁶ Zákon zo dňa 24. marca 1949 o vydávaní a rozširovaní kníh, hudobnín a iných neperiodických publikácií. Sbierka zákonov, Čiastka 31, č. 94/1949, s. 276 – 278. Vydaná dňa 10. apríla 1940.

¹⁷ Podnik ako taký vznikol už k 1. 5. 1945.

Vydavateľské oprávnenia preto už nemali udeľovať orgány hospodárskej správy, ale táto kompetencia bola zverená (v cit. § 3) ministerstvu informácií a osvetu, ktoré bolo ostatne predkladateľom návrhu zákona. Podľa nasledujúceho paragrafu to isté ministerstvo, a nie napr. ministerstvo obchodu, spravovalo („viedlo“) aj „rozširovanie neperiodických publikácií domáceho i cudzieho pôvodu“, pričom sa však v § 5 počítalo s tým, že „v budúcnosti“ môže oprávnenie na takúto distribučnú (veľkoobchodnú a kníhkupeckú) činnosť udeľovať aj krajský národný výbor.

Prechodné ustanovenia v § 9 vyslovovali, že dňom nadobudnutia účinnosti (t. j. dňom vyhlásenia) zákona zanikajú všetky dovtedajšie oprávnenia na vydávanie neperiodických publikácií a na prevádzkovanie vydavateľských podnikov, udelené na základe Živnostenského zákona alebo iných predpisov. Výnimka sa udeľovala iba právnickým osobám uvedeným v § 3, ktoré vykonávali vydavateľskú činnosť ku dňu nadobudnutia účinnosti zákona: tie mohli do 15 dní požiadať o nové udelenie oprávnení a do rozhodnutia mohli pokračovať v činnosti. Samozrejme, že sa to týkalo najmä relatívne nových vydavateľských podnikov samotnej komunistickej strany a strán združených v Národnom fronte, vydavateľstiev odborov a podobne.

Veľmi pozoruhodné na texte zákona č. 94/1949 Zb. boli jeho „osobitné ustanovenia“ v piatich odsekoch paragrafu 10, a najmä päť odsekov § 11, ktoré obsahovali „trestné ustanovenia“. Tie ukazujú, že pod prvoplánovým účelom vytesnenia súkromnopodnikateľského živlu z vydavateľskej činnosti bol uložený ešte jeden, a to hlavný plán: monopolizácia kultúrnej tvorby a kultúrneho pôsobenia prostredníctvom tlačeného slova a všeobecná ideologická monopolizácia spojená aj s kontrolou produktov vedeckého bádania. Jedným, nie však jediným nástrojom toho malo byť – a napokon i bolo – potlačenie slobody slova, a to pod sankciami.

Aj osobitné, aj trestné ustanovenia zákona č. 94/1949 Zb. boli celkom zamerané na dodatočnú legalizáciu a legitimizáciu Kopeckým zmienených tzv. „revolučných opatrení“, ktoré plynulo prebiehali už od februára a nasledujúcich mesiacov r. 1948 a ktorých bezprostredným účelom bolo najmä vyvlastnenie majetku dovtedajších súkromných vydavateľov a kníhkupcov a ich zastrašenie a zlomenie formálnym stanovením trestných sankcií pri akomkoľvek odpore proti vyvlastňovaniu.

„Osobitné ustanovenia“ zákona oprávňovali Ministerstvo informácií a osvetu 1. uložiť vydavateľom alebo distribútorom neperiodických publikácií, „aby mu ohlásili všetky veci, ktoré slúžili alebo boli určené na prevádzku podniku, najmä zásoby kníh, papiera a iného materiálu“; ďalej umožňovali ministerstvu vyžadovať aj predloženie uzavretých nakladateľských zmlúv; 2. urobiť „vhodné opatrenia“, aby sa vydavateľovi či distribútorovi zabránilo nakladať s jeho dovtedajším majetkom vrátane zmlúv, prípadne „zariadiť, aby boli prenechané iným osobám“; 3. nariadovať prevod zmluvných práv a záväzkov „na osobu, ktorá má vydavateľské oprávnenie“, pričom tento nový nadobúdateľ práv mal byť povinný – pravdaže, len v prípade, že tak nariadi ministerstvo –, „poskytnúť dávnejšiemu oprávnenému primeranú náhradu za náklady...“ (t. j. napr. refundovať predošlému vydavateľovi zálohy, už vyplatené tlačiarňi či autorom); 4. rozhodovať podľa vlastného uváženia, či „doterajšiemu oprávnenému“ patrí náhrada za veci, ktoré slúžili na prevádzku podniku („nanajvyš však vo výške obstarávacej ceny“); piaty odsek „osobitných ustanovení“ určo-

val, že ak „nie je v odsekoch 3 a 4 ustanovené inak, nevzniká z opatrení Ministerstva informácií a osvetly podľa odseku 2 nárok na náhradu“. Inak povedané: ministerstvu sa udeľovalo právo zo zákona konfiškovať majetok vydavateľov a kníhkupcov, a to v princípe bez náhrady, ale s možnosťou náhradu niekomu aj priznať. Je nepochybné, že pri priznávaní náhrad sa myslelo najmä na tých nemnoho súkromníkov a vydavateľských družstiev, ktorí mali z bližšej či vzdialenejšej minulosti zásluhy o šírenie komunistickej a podobnej literatúry.

„Trestné ustanovenia“, ktorých systémová prítomnosť v zákonnej norme tohto typu by v podmienkach a prostredí právneho štátu vôbec nebola možná, stanovovali tresty väzenia a finančné tresty, alebo aj súbeh oboch druhov trestov, za vydávanie a šírenie neperiodických publikácií bez oprávnenia podľa tohto zákona, čo sa kvalifikovalo ako „správny priestupok“. Za neoprávnené vydávanie bola trestná sadzba 100 000 Kčs alebo väzenie v trvaní 6 mesiacov, alebo oboje spolu; za neoprávnenú distribúciu boli tresty polovičné, pričom za umožnenie alebo „podporovanie“ oboch druhov priestupkov boli rovnaké sadzby ako za priestupky samotné. Vzhľadom na vtedajšiu justičnú prax sa „podporovaním“ mohlo rozumieť aj priaznivé verbálne komentovanie nejakej nepovolennej publikácie napríklad medzi známymi v kaviarni alebo priaznivá zmienka o takej publikácii pred študentami na vysokoškolskom seminári. Na okresné národné výbory sa delegovala možnosť vyslovovať „trestným rozhodnutím“¹⁸ prepádnutie veci v prospech štátu, a dokonca takým rozhodnutím „vysloviť“ zánik vydavateľského oprávnenia alebo oprávnenia na rozširovanie“. Celý zákon teda síce zreteľne sledoval zámer centralizovať a monopolizovať rozhodovanie o knižnej produkcii, ale keď malo ísť o represie, komunistom neprekážala ani istá decentralizácia a deľba práce.

Samozrejme, že kým tzv. neoprávnená vydavateľská činnosť ako taká sa mala podzvať len ako priestupok, zákon vo svojich trestných ustanoveniach ponechával otvorenú aj možnosť, že nepovolená vydavateľská činnosť by navyše mohla naplňať skutkovú podstatu toho, čo sa od roku 1948 pokladalo za trestné činy¹⁹ a v „záverečných ustanoveniach“ (§ 12) výslovne určil: „*Nedotknuté zostávajú predpisy, podľa ktorých iné úrady alebo orgány vykonávajú pôsobnosť vo veciach neperiodických publikácií, najmä pokiaľ ide o verejnú bezpečnosť a mravnosť, verejný pokoj a poriadok, ako i o pôsobnosť vo veciach trestných.*“ Ďalšie právne predpisy, ktoré mali chrániť „záujmy pracujúceho ľudu“ či „verejný záujem“ trestným stíhaním nepriateľských činov proti republike vykonaných aj formou publikačnej činnosti, už boli pripravené²⁰ a nad prípadnými záujemcami o nepovolenú vydavateľskú činnosť viseli ako sekery.

¹⁸ Princíp trestného správneho konania sa dostal do československého práva hneď po vojne v období tzv. retribučných procesov, po r. 1948 sa však stal systémovou ilustráciou toho, čo sa má rozumieť pod tzv. ľudovým súdnictvom. Tu bol vytvorený priestor pre malých lokálnych satrapov bez právnickej kvalifikácie, ba spravidla bez akejkoľvek kvalifikácie.

¹⁹ Na základe zákonov č. 88/1948 Zb. , o zmenách trestných zákonov a poriadkov, zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky, a ďalších súvisiacich zákonov. K tomu napr. ZAVACKÁ, Katarína: Právo, súdy, advokácia a prokuratúra na začiatku totality. In: PEŠEK, Jan (editor): V tieni totality. Bratislava: 1996, s. 24 – 26 alebo JIČÍNSKÝ, Zdeněk: Právní myšlení v 60. letech a za normalizace. Praha: 1992, s. 48 – 49.

²⁰ Zákon č. 86/1950 Zb. Trestný zákon a zák. č. 87/1950, Trestný poriadok. Do takzvaných „prvohlavových“ trestných činov (trestné činy proti republike) patrila napríklad aj nedbalostná forma poburova-

Parlamentná rozprava k návrhu tohto zákona bola ritualizovaná v zmysle predstáv komunistickej strany o fungovaní parlamentu a o parlamentnej demokracii ako priestore režimovej propagandy: Všetci rečníci, a s predkladateľom a spravodajcom bolo ich spolu sedem²¹, návrh zákona radostne uvítali a odporučili ho schváliť a „manifestačne“ prijať.

Spravodajcom kultúrneho výboru k vládne návrhu zákona bol univ. prof. dr. Július Dolanský, český juhoslavista a literárny historik s poslancovým mandátom KSČ. Slova sa ujal „... s obzvláštní a opravdovou radostí“ a tento postoj mu vydržal počas celého prejavu s výnimkou tých pasáží, kde si smutne a s rozhorčením spomínal na zlé skúsenosti českej a slovenskej kultúry a celej česko-slovenskej spoločnosti „*se starým liberalisticko-kapitalistickým řádem*“. V čase, keď sa práve konfiškovali súkromné penzijné fondy s kapitálom akumulovaným *pracujúcimi* často ešte od čias Rakúsko-Uhorska, rečník sa úprimne tešil, ako nová sociálna politika „*zabezpečila klidný a spokojený život všemu pracujícimu lidu i v letech stáří*“. Kultúrny vývin po roku 1945 videl podobnou optikou: „*Radostně a nezadržatelně koluje životodárný proud kulturní mízy všemi cévami našeho lidově demokratického organizmu. Vyrůstaje z revolučně obrozené hospodářsko-sociální základny, rozlévá se od nejvyšších vědeckých a uměleckých ústavů do hlav a srdcí každého občana a občanky v městech a na venkově. Kultura se nám mění po zákonech socialismu v chléb náš vezdejší...*“

Dolanský stručne opísal predošlý liberálny „chaos“, ktorý vládol vo vydávaní a šírení kníh, keď si súkromní nakladatelia robili, čo sami chceli, a vydávali, „*co se jim právě líbilo a co šlo nejlépe na odbyt (...) Diktovali spisovatelům, básníkům, učencům a překladatelům, co mají pro ně psát nebo překládat. Vybírali si podle svých zálib a podle svých zájmů*“. Implicitne sa malo samo sebou rozumieť, že takéto fungovanie vzťahov medzi kupujúcim a platiacim vydavateľským podnikateľom a predávajúcim a inkasujúcim autorom či tvorcom, je niečo zvrhlé, a preto Dolanský uvítal, že „*naš lidovodemokratický řád*“ vniesol predloženým zákonom do týchto vzťahov „*pořádek*“. Implicitne sa pokladalo za zvrhlé, že nejaká súkromná osoba niečo robila podľa svojich záľub a záujmov, hoci sama komunistická strana i v tej istej chvíli a na tom istom mieste, kde práve stál parlamentný spravodajca – ale aj kedykoľvek inokedy a na akomkoľvek inom mieste – používala na presadenie svojich vlastných záujmov aj tie najbrutálnejšie prostriedky a spôsoby, vrátane mučenia a popráv.

Spravodajca potom opísal hlavné črty predlohy zákona, pričom vyzdvihol najmä aspekt centrálného plánovania a celkovú charakteristiku zákona ukončil takto: „*Oč v něm jde? O nic menšího, nežli o znárodnění české a slovenské knihy, o znárodnění našich (1 – M.Š.) hudebnin a reprodukci výtvarného umění.*“

nia podľa § 81. I za takýto „trestný čin“ mohol byť uložený trest až 25 rokov väzenia. Porov. napr. JIČÍNSKÝ, Zdeněk: Právní myšlení v 60. letech a za normalizace. Praha: 1992.

²¹ J. Dolanský, J. Drda, V. Čaplovič (KSS), V. Kopecký, J. Šafařík, Dr. Trávníček, Podborský.

O tom, že v kultúrnej a umeleckej komunite neboli na zákon len samé pozitívne názory, svedčí *per negationem* Dolanského neadresná polemika, ktorou sa pokúšal odstrániť námietky o nebezpečnosti zákona pre slobodu slova: „*Je holý nesmysl a naprosto jalová obava, že navrhzeným zákonem by se omezila svoboda projevu, zaručena ústavou.*“ Záver jeho vystúpenia poukázal formou rečníckej otázky na pravé inšpiračné zdroje tvorcov zákona: „*Což není nám i tu skvělým příkladem a vzorem zázračně kvetoucí kultura Sovětského svazu, kde není ani soukromých nakladatelů ani soukromých knihkupců a obchodníků s uměním?*“

Vystúpenie ministra informácií a osvety Václava Kopeckého, ktorý bol predkladateľom zákona, poskytlo zákonodarcom celkom autentický pohľad na princípy i metódy kultúrnej politiky KSC, ktoré sa budú uplatňovať v nasledujúcom období. Bez rozpakov však odhalilo aj niekoľko politických trikov, ktoré komunisti používali či chceli používať voči slobodnej tlači už pred rokom 1948. Jedným z takých trikov a zároveň nástrojov na ideologický účel ovládania tlače malo byť aj využívanie (t. j. zneužívanie) niektorých priemyselných odvetví a obchodu, špeciálne polygrafie, papierenského priemyslu a veľkoobchodu s papierom. Kopecký si takto postážoval pred poslancami: „*Pokud mohla naše státní správa v době do února 1948 vykonávat nějaký regulativní a kontrolní vliv na vydávání knih a jiných publikací, dělo se to jen na podkladě známé vyhlášky o hospodaření papírem. Avšak při existenci soukromých nakladatelství a do února i při existenci soukromých tiskárenských podniků bylo těžko zajistit takovou kontrolu hospodaření papírem, která by plně umožňovala účinnou regulaci knižního trhu.*“

Tieto vety nielenže ukazujú, akými všelijakými spôsobmi sa komunisti pokúšali dosiahnuť „plnú“ (t. j. totálnu) a „účinnú“ reguláciu, ale potvrdzujú, že sa o to sústavne pokúšali už od roku 1945 a že až februárový prevrat r. 1948 im otvoril efektívnu cestu k cieľu. Zároveň však toto Kopeckého vyznanie a priznanie mimo autorov zámer v druhej citovanej vete autenticky potvrdzuje a zreteľne ukazuje, akou skutočne životne dôležitou a nenahraditeľnou bariérou proti totalite a jej útokom na slobodu je súkromné vlastníctvo a súkromné podnikanie.

Základný a prevratný význam zákona videl jeho predkladateľ v tom, že „... z oblasti vydavateľskej činnosti jsou provždy vyloučeny soukromo-podnikatelské výdělečné zájmy“ a v realizácii zásady, že „...na knihu se má pohlížet jako na kulturní hodnotu, jako na statek národního bohatství a jako na předmět státní péče“.

Kopecký sám upozornil, že zákonná úprava odlišuje inštitút všeobecného vydavateľského oprávnenia od inštitútu špeciálneho oprávnenia na zriaďovanie vydavateľského podniku ako hospodárskeho subjektu venujúceho sa vydavateľskej činnosti a vzápätí prezradil aj zábery, o ktorých sa tušilo už v roku 1948 a ktoré síce neboli v litere zákona, ale mali z jeho realizácie vyplynúť: zákon mal otvoriť cestu „... plánovitě organisace a plánovitěho řízení veškeré vydavateľské činnosti“, mal otvoriť cestu k špecializácii i ku koncentrácii podnikov a k spájaniu väčších vydavateľstiev s podnikmi tlačiarenskými do veľkých vydavateľsko-tlačiarenských kombinátov – teda tak, ako sa to už medzičasom osvedčilo zo skúseností vydavateľstva Pravda a iných podnikov podobného typu.

Aby to všetko mohlo fungovať a účinkovať podľa predstáv komunistickej strany, zákon v špeciálnom paragrafe 8, nadpísanom *Ústředná ediční rada*, ukladal: „(1) Mi-

nister informácií a osvetu zriadi Ústrednú edičnú radu, ktorá sa skladá z Národnej edičnej rady českej pri Ministerstve informácií a osvetu a Národnej edičnej rady slovenskej pri Povereníctve informácií a osvetu, ako iniciatívne a poradné sbory vo veciach neperiodických publikácií. (2) Predpisy o organizácii, rokovaní a usnášaní Ústrednej edičnej rady a jej národných složíek, upraví organizačný poriadok, ktorý vydá Ministerstvo informácií a osvetu.“

Predkladateľ zákona objasnil poslancom Národného zhromaždenia aj zmysel tohto paragrafu v stručnosti tak, že „zákon rieši otázku řízení ediční činnosti“. Konkrétne to znamenalo, že „Ústřední ediční radě případně navrhopvat celkový plán pro vydávání neperiodických publikací, a národním edičním radám případně spolupůsobit při rozhodování o vydávání knih, hudebnin, výtvarných reprodukcí a jiných neperiodických publikací“. Kopecský oznámil, že edičná rada má mať viacero špecializovaných komisií, ktoré budú mať pod dohľadom knihy z rozličných odborov literatúry – myslel tým na literatúru pre mládež, na knihy pre deti, vojakov, roľníkov a podobne. Celkom detailná bola už aj predstava o politicky spoľahlivom fungovaní vydavateľstiev: „... chceme, aby každý vydavateľský podnik měl svého ideologicky vűdčího literárního redaktora z řad významných spisovatelů, vědců nebo publicistů.“ O tento personálny či „kádrový“ predpoklad sa mal opierať nasledovný schvaľovací algoritmus, ktorý mal „všemi způsoby zaručit... aby u nás nevycházela vadná a škodlivá literatura“: „Postup při zadávání knih k povolení bude tedy napříště ten, že kniha posouzená a schválená odpovědnou redakcí příslušného vydavatelství bude předložena ministerstvu informací a osvetu, to znamená příslušným sektorem edičního oddělení v publikačním odboru našeho ministerstva bude dána k posouzení ediční radě, resp. její speciální komisi, a podle návrhu ediční rady pak ministerstvo informací a osvetu o vydání rozhodne. Je jasné, že v nutných případech bude možno znovu posoudit oprávněnost učiněného rozhodnutí.“

Pri tomto bode si minister Kopecský zrejme uvedomil súvis s problematikou tvorivej slobody a slobody slova ako takej, a tak pokladal za vhodné povedať pár viet o slobode práve teraz, keď už vylíčil, ako to naozaj bude, ako to bude v praxi. Vyhlásil, že sloboda duševnej činnosti je predsa zakotvená v ústave, že však tvorivú slobodu netreba ponímať tak absurdne, „že by mělo být tištěno, co se stvoří, ať je to sebenejpnější alebo sebereakčnejší. Nikoliv; máme zájem na tom, aby se tvůrčí svoboda uplatnila co nejprospěšněji pro naši věc, pro věc lidové demokracie, pro věc socialismu. Tím je také nyní určena naše základní linie při řízení vydavateľské činnosti.“ Potlesk prítomných zástupcov ľudu vyvolalo potom jeho spresnenie, že tým je určované posudzovanie otázky, aké knihy sa majú u nás – v Československu – vydávať: „Celou naši vydavateľskou činnost budeme nyní orientovat jen na literaturu pokrokovou, revoluční, lidově demokratickou a na literaturu socialistickou.“

Tak sa aj stalo.

V.

Zákon č. 94/1949 Zb. „o vydávaní a rozširovaní knih, hudobnín a iných neperiodických publikácií“ bol schválený vo štvrtok 24. marca, účinnosť nadobudol 10. apríla

1949, ale mašinéria, ktorá ho mala realizovať, sa na Slovensku netrepežlivo a príčinlivo rozbehla už v utorok 29. marca 1949: v ten deň prerokoval Organizačný sekretariát ÚV KSS ako prvý bod svojho zasadnutia „*Uskutočňovanie nakladateľského zákona na Slovensku*“, pričom podkladom rokovania bol šesťstranový nepodpísaný materiál (typologicky a žánrovo išlo o tzv. „akčný plán“) pravdepodobne z Agitačno-propagačného oddelenia ÚV KSS.²² K záverom rokovania chýba archívny doklad o uznesení, následné udalosti však poskytujú dost dôvodov na predpoklad, že väčšia časť prerokúvaného materiálu bola schválená, i keď časom sa niektoré, najmä tzv. kádrové, riešenia modifikovali.

Organizačný sekretariát ÚV KSS (ďalej: OS) sa zaoberal týmito okruhmi problémov: organizáciou nakladateľstiev a ich funkciami, politickým vedením a plánovaním knižnej produkcie, úlohami lektorskej rady KSS a jej personálnym („kádrovým“) zložením, úlohami Národnej edičnej rady (NERS) a jej personálnym („kádrovým“) zložením, „predpokladmi výkonnosti“ NERS, a napokon likvidáciou súkromných nakladateľstiev a distribúciou kníh.

Prerokovaný materiál ohlasoval, že vydavateľstvá budú organizované dvojako. S odvolaním sa na „usnesenie kultúrnej rady KSČ“²³ materiál oznamoval ako hotovú vec vznik niekoľkých tzv. kombinátov, „v ktorých budú sdružené tlačiarne, vydavateľstvá časopisov a nakladateľstvá“. Rátalo sa s existenciou týchto kombinátov: Pravda, Práca, Tatran, Matica slovenská. Druhou organizačnou formou mali byť „samostatné nakladateľstvá“. Materiál oznamoval, že Povereníctvo informácií a osvety (PIO) povolí činnosť určitým nakladateľstvám, ktoré budú zadávať objednávky tlačiarňam, pričom niektoré z týchto povolených nakladateľstiev „dostanú podľa potreby u istých tlačiarň prednostné právo“. Iné nakladateľstvá okrem tých, ktoré materiál ďalej uvádzal, mohlo PIO povoliť „len so súhlasom organizačného sekretariátu“. Aj keď to zákon nikde nestanovoval a aj keď Hlava IV o „vedúcej úlohe KSČ“ sa dostala do československej ústavy až r. 1960, aparát komunistickej strany si aj v kultúrnej oblasti s úplnou samozrejmosťou od začiatku roku 1948 robil nárok povoliť štátnym orgánom, čo smú a čo nesmú konať. Z tohto hľadiska je aj citovaný materiál malým dokladom toho, že komunistická strana sa celkom vedome a od samého začiatku stavala nad zákon, ignorovala a obchádzala ho aj vtedy, keď ho predtým sama formulovala a prijala svojou vlastnou parlamentnou väčšinou. V tomto konkrétnom prípade tak postupovala dokonca ešte pred tým, než zákon nadobudol účinnosť.

Namiesto 69 nakladateľstiev/vydavateľstiev, ktorých existenciu ešte v lete 1948 uvádzala M. Gregorová,²⁴ citovaný dokument sa zmieňuje už len o 17 nakladateľstvách (ktoré ešte len mali byť povolené, hoci niektoré len „znovapovolené“: napr. Pravda – zal. 1945, Práca – zal. 1946 a po februári 1948 rozšírená o skonfiškované vydavateľstvo

²² SNA, f. ÚV KSS/04, kr. 2, arch. j. 18/29. 3. 1949/1, Organizačný sekretariát ÚV KSS. Zo schôdze zo dňa 29. marca 1949.

²³ Existencia a činnosť tohto orgánu nie je autorovi bližšie známa.

²⁴ Ref. 13. Podľa tohto údajá zo 69 vtedajších vydavateľských firiem malo byť 21 vo vlastníctve právnických osôb, z toho 8 malo byť cirkevných (7 katolíckych, 1 evanjelické). Zvyšné vydavateľstvá boli zrejme v rukách jednotlivých súkromníkov.

Bôcik, či Tatran – zal. 1947 a i.) a zároveň im už určuje „*funkcie, ktoré budú musieť v rámci plánovania knižnej produkcie plniť*“. Niektoré z vydavateľstiev mali mať tzv. samostatné edície. Celá táto rýchla akcia sa však pribrzdila najmä pre zaneprázdnenosť mnohých zainteresovaných propagandistickými či organizačnými prípravami na IX. zjazd Komunistickej strany Československa a pravdepodobne aj pre organickú nevyhnutnosť nekonečných konzultácií, preverovaní, kádrovaní a schvaľovaní v Prahe i v Bratislave, takže vydavateľské oprávnenia a oprávnenia na zriadenie vydavateľských podnikov neboli vydané ešte ani v druhej tretine novembra 1949. K tejto problematike sa ešte vrátíme.

Jednotlivým na schválenie predurčeným vydavateľstvám však Organizačný sekretariát ÚV KSS v každom prípade koncom marca mal v úmysle predpísať plnenie takýchto úloh/funkcií:

Pravda: Mala „prebrať“ existujúci samostatný knižný klub Spoločnosť priateľov klasickej knihy (SPKK) ako samostatnú edíciu, po dohode (!) s Jánom Smrekom mala vydávať ako samostatnú edíciu aj Komornú knižnicu (Elánu) a s otáznikom bolo navrhované aj zriadenie edície Svojet. Okrem toho mala byť vo vydavateľskej kompetencii Pravdy „*všetka marx-leninská literatúra, stranícka politická a výchovná literatúra, sovietska beletria, moderná slovenská, slovanská a svetová beletria*“. Do konca roka 1949 tu skutočne vyšlo o. i. 19 prác Marxa, Engelsa a Lenina, z toho napr. tri vydania Komunistickeho manifestu a už do konca apríla stihli vydať v náklade 20 000 exemplárov Stalinovo dielo O národnostnej otázke.²⁵ V poslednom bode agendy OS z 29. 3. 1949 sa vydavateľstvu okrem všetkého, čo už dovtedy získalo, prideliuje ešte aj majetok konfiškovaného vydavateľstva Urbánek z Trnavy.

Práca: Neprisúdili jej nijaké osobitné edície, ale mala vydávať všetku odborársku literatúru (národohospodársku, sociálnopolitickú, ideovovýchovnú, pre výchovu priemyselných kádrov) a ďalej literatúru telovýchovnú a „*ľudové čítanie, určené pre robotníkov*“.

Tatran: V samostatnej edícii Tvar mal vydávať výtvarnícku literatúru, a okrem toho mal za úlohu vydávať štátnu propagačnú literatúru, literatúru ľudovýchovnú a osvetovú, ľudové čítanie („*vybrané z hľadisk osvetovej činnosti*“), odborné príručky pre osvetových pracovníkov o ľudovýchove a popularizácii vied, príručky o popularizácii umenia, literatúru rozhlasovú a filmovú a tzv. ľudové encyklopédie. Tatran mal už pred týmto rozhodnutím zriadených niekoľko edičných radov, napr. „*Otázky umenia*“ (Marx – Engels: O umení a literatúre; Plechanov: O Belinskom...) alebo „*Malá náučná knižnica*“ (Lenin: Tri pramene a tri súčasť marxizmu; F. V. Konstantinov: Materialistické a idealistické chápanie dejín...) či „*Aktuality*“, „*Socialistická knižnica*“, „*Svetoví klasici*“, „*Poézia dneška*“, „*Pamäti a dokumenty*“ atď. Aby lepšie zvládlo uložené úlohy, OS ÚV KSS prideliť Tatranu skonfiškovanú firmu Horáček.

Štátne nakladateľstvo: Jestvovalo od čias I. ČSR, teraz malo dostať posilu zo Stehrovho nakladateľstva a zo žilinskej firmy Trávníček a naďalej malo vydávať učebnice, detskú literatúru a pomôcky pre učiteľov.

²⁵ GREŠÍK, Ladislav: ref. 12, s. 96.

Matica slovenská: Matičnému vydavateľstvu tiež prikázali robiť to, čo aj tak robilo – totiž vydávať slovenskú, slovanskú a svetovú beletristickú klasiku a knihy popularizujúce umenie, prírodné a „kultúrne vedy“. Chýba zmienka o súčasnej beletrii, ale určuje sa vydávanie dvoch samostatných edícií: ÚSOD (Ústredie sl. ochotníckych divadiel) pre dramatickú literatúru a Živena. Za touto inštrukciou je direktíva: „Zaistiť vplyv Živeny-SSŽ na túto edíciu Matice slovenskej“.

Slovenská akadémia vied a umení: Pre vydavateľstvo ešte nemali vymyslený názov, ale malo mať za povinnosť vydávať vedeckú literatúru a slovníky jazykové, terminologické a náučné.

Kniha: Tak sa v prvej verzii nazývalo zamýšľané „nakladateľstvo slov. sekcie Svätzu čl. spisovateľov“, kde mali vychádzať „*avantgardná literatúra beletristická, eseje, výberová literatúra z literárnych epoch, nezastúpených v slovenskej literatúre*“. (Prekvapujúcu zmienku o avantgardnej beletrii bude ešte len treba zhodnotiť z hľadiska možnej autorskej účasti na koncipovaní citovaného materiálu.)

Oráč: Dostal majetok Družstevného nakladateľstva a mal sa zaoberať odbornou a politicko-výchovnou literatúrou (vrátane beletrie) pre roľníkov.

SSM: Nakladateľstvo Slovenského sväzu mládeže, nakrátko odnože ČSM, malo mať v agende beletriu a inú literatúru pre deti a mládež.

Zvyšných deväť nakladateľstiev/vydavateľstiev malo svojimi vydavateľskými plánmi vyplniť prípadné medzery v plánoch zmienených firiem tak, aby ani jedna vrstva obyvateľstva nezostala ušetrená ideologického, propagandistického a osvetárskeho tlaku režimu: *Obroda* („nakladateľstvo slovanských spolkov“) malo propagovať slovanstvo, a najmä SSSR, *Dukla* mala popularizovať odboj, najmä ten partizánsky a komunistický, *Vojenské nakladateľstvo* malo podporovať „myšlienku brannosti“, *Slavkniha* mala vydávať ukrajinskú literatúru, *Nakladateľstvo maďarského kultúrneho spolku* malo mať v agende výlučne beletriu, a to prednostne knihy preložené z českej a slovenskej literatúry, *Hudobné vydavateľstvo* („pri Syndikáte slovenských skladateľov“) malo vydávať hudobnú literatúru.

Z ôsmich cirkevných vydavateľstiev, ktoré boli na trhu na sklonku „časov chaosu“, zostali v novej koncepcii Organizačného sekretariátu ÚV KSS dve: jedno katolícke (*Sv. Vojtech*) a jedno evanjelické (*Tranoscius*). Obom malo byť zakázané – podobne ako nakladateľstvám hudobnému a vedeckému – vydávať beletriu: mohli si (na odporúčenie Kultúrnej komisie ÚV KSC) vydávať len „teologickú a rituálnu“ literatúru a učebnice náboženstva. Aj táto záležitosť s učebnicami sa onedlho vyriešila zásadným spôsobom: zrušením náboženskej výchovy na školách.

Vydávanie beletrie sa v zásade okrem menovaných výnimiek malo povoľovať všetkým nakladateľstvám „*podľa vlastnej iniciatívy, pravda, v koordinácii s inými nakladateľstvami*“. Koordináciu mala zaručiť Národná edičná rada slovenská (NERS). Tá mala mať jednak akýsi rámcový dlhodobý program, „*jednak predom pripravený ročný program, v ktorom bude obsiahnutý program každého nakladateľstva do podrobností. Bude nielen plánovať vydávanie prekladov, ale aj objednávanie prekladov jednotlivými nakladateľstvami. Bude schvaľovať alebo odmietať vydanie jednotlivých kníh. Je len poradným orgánom Povereníctva informácií, preto jej rozhodnutia na koniec schvaľuje poverenik informácií.*“

Zasadnutie OS prerokovalo aj návrh personálneho/kádrového zloženia NERS. Tento orgán mal mať podľa tohto prvého návrhu jedenásť členov plus predsedu a päť náhradníkov. Za predsedu bol navrhnutý Michal Chorváth, za členov Štefan Jaššo, Michal Považan, Dezider Benau, Ivan Kusý, Karol Rosenbaum, Krista Bendová, Gustáv Pavlovič, Ján Gonda, Stanislav Felber, Ján Ferienčík a Ivan Kupec. Za náhradníkov navrhovali Andreja Mráza, Jána Dubnického, Jána Strelca, J. Straku, Ludovíta Bortel'a. Do „predsedníctva československej edičnej rady“ materiál navrhoval Chorvátha, Jaššo a Kupca. Tak ako v prípade vydavateľských oprávnení a stanovení edičných povinností, aj tento prvý náčrt prvej kádrovej zostavy „marxisticko-leninskej intelektuálnej polície“, špecializovanej na oblasť neperiodickej literatúry, mal prejsť korektúrami ešte pred tým, než by sa NERS stala akcieschopnou.

Akcieschopnosť a či výkonnosť NERS mala byť zaistená špecifickými predpokladmi, ktoré pracovný materiál definoval v štyroch bodoch: Prvý bod sa týkal del'by práce podľa „odborov“ („politická literatúra, beletria domáca, slovenská a západná, literatúra vedecká...“ atď.), pričom každý člen edičnej rady – vrátane náhradníkov – mal byť zodpovedný „za svoj referát“; v ďalšom bode sa zdôrazňovala potreba disponovať širokým lektorským zborom, pričom do „funkcie“ lektora mal byť každý adept „*natrvalo vybraný edičnou radou*“. To zrejme perspektívne zaisťovalo takto vybranému lektorovi trvalý príjem. V treťom bode bol uložený asi najdôležitejší z „predpokladov výkonnosti“ NERS, pretože členom edičnej rady zaisťoval určitú mieru alibi: „*Každé nakladateľstvo musí mať ideového vedúceho, ktorý bude podpisovať návrhy, predkladané edičnej rade a doložené hodnoverným posudkom jednotlivých kníh. Ideový vedúci je zodpovedný zo štátnopolitického hľadiska za obsah navrhovaných kníh*“. Posledný bod ukladal úlohy priamo štátnej správe: „*Poverenie informácií si vybuduje v publikačnom odbore dostatočný aparát na organizačné a technické vybavovanie práce, spojenej s plánovaním knižnej výroby a s povoľovaním kníh*.“ – Tak sa začalo budovanie úradného molocha, ktorý potom pod rozličnými menami – a spolu s inými článkami tej istej reťaze – pomáhal udržiavať ideologickú výstuž totalitného režimu ďalších štyridsať rokov.

Z politického hľadiska, „... t. j. z hľadiska našich potrieb“, ako sa píše v materiáli, mala však knižnú produkciu v poslednej inštancii plánovať prostredníctvom NERS „*lektorská rada KSS*“. Jej úlohy boli stanovené takto: „*1/ Plánovať vydávanie marx-leninskej literatúry a vôbec viesť edičnú činnosť nakladateľstva Pravdy. 2/ Udávať všeobecné smernice pre nakladateľskú činnosť na Slovensku a pre Národnú edičnú radu. Bude rozhodovať o sporných otázkach, ktoré sa vynoria v Národnej edičnej rade. Zásadné otázky bude predkladať organizačnému sekretariátu*.“

Prvú personálnu zostavu „lektorskej rady KSS“ na dohľad nad edičnou činnosťou na Slovensku tvorili predseda Július Šefránek (vedúci Agitačno-propagačného odd. ÚV KSS), členovia Štefan Jaššo (tajomník ÚV KSS), Ladislav Novomeský (povereník školstva a kultúry), Ondrej Pavlík (povereník informácií a osvetu), Michal Chorváth (pracovník ÚV KSS, predseda Spolku slovenských spisovateľov²⁶), Ladislav Szántó (riaditeľ

²⁶ Do 8. 10. 1949; potom sa stal predsedom slovenskej sekcie Zväzu československých spisovateľov, ktorý vznikol z personálnej a materiálnej základne SSS. Porov. ŠÚTOVEC, Milan: Slovenská sekcia

Pravdy), Dezider Benau („šéfredaktor odborárskej tlače“), Alexander Vajda (prednosta Publikačného odboru PIO).

VI.

Pretože väčšina z „lektorov“ sa koncom marca už pripravovala na IX. zjazd komunistickej strany široko založenou propagačnou a inou aktivitou, aj posledný z vyššie menovaných, Dr. Alexander Vajda, sa kultúrnej verejnosti pokúšal propagandisticky priblížiť zmysel vydavateľského zákona. V kontakte s Organizačným sekretariátom ÚV KSS a s československým Ministerstvom informácií okrem toho pripravoval organizačné a rokovacie poriadky i návrhy slovenských verzií rozličných formulárov k žiadostiam a povoleniam na vydavateľskú a kníhkupeckú činnosť, a zároveň vydával povolenia na vydávanie. Kým sa v júli na svojej prvej schôdzi fakticky ustanovila NERS, úradníci publikačného odboru PIO vládli vo vydavateľskej brandži a na knižnom trhu úplne sami, a to aj v rozpore s celkom čerstvým zákonom č. 94/1949, ktorý v § 3 určoval, že oprávnenia sa vydávajú „*po vypočutí Ústrednej edičnej rady*“. Ako sa Vajda v auguste toho istého roku pochválil v jednom zo svojich článkov²⁷, „*V prvom polroku PIO, publikačný odbor, vydalo vyše 700 výmerov na rozličné publikácie a knihy v celkovom počte vyše 7 miliónov exemplárov a pridelo na tento cieľ vyše 1.800 ton papiera.*“ Ak sa vydávanie výmerov začalo dňom účinnosti nového vydavateľského zákona 10. apríla, potom tých sedemsto výmerov vydali za štyri mesiace.

V článku *Nový vydavateľský zákon*, ktorý vyšiel zhodou okolností 1. apríla,²⁸ načrtoľ tento vyšší úradník poverenictva informácií a osvety zlovestný situačný obraz, plný politických fráz a účelových politických klamstiev, ktorý mal implicitne vysvetliť, prečo museli komunisti mocensky zasiahnuť do vydávania kníh a prečo on musí vydávať „výmery“: „*Počiatočný rozmach publikačnej činnosti, začatý v duchu odkazu Slovenského národného povstania, opretý o morálny fond prvého sjazdu kultúrnych pracovníkov... a sjazdu kultúrnych pracovníkov KSS... bol vo svojej vzostupnej línii zdržovaný prenikaním a vpašovaním do celkovej knižnej produkcie takých kníh, ktoré svojím ideovým zameraním chceli napomáhať buržoázii v boji proti pokrokovým silám národa a za udržanie politickej moci v rukách reakčníkov a vykorisťovateľov. Úrad, ktorý v tom čase mal uskutočňovať demokratizáciu kultúry, bol v rukách DS, a tak, pochopiteľne, nič nepodnikol proti rozširovaniu takých kníh...*“ Z ďalších miest článku vyplynulo, že Demokratická strana bola (z nepomenovaných príčin) úzko závislá na šírení brakovej literatúry a na tvorení prekážok pre vydávanie hodnotných kníh. Aj z tohto dôvodu po februári 1948 „každý“ očakával nový vydavateľský zákon, a ten teda „*prišiel v pravý čas*“. V podobnom duchu je napísaný aj článok *Regulácia knižného trhu*, ktorý vyšiel „na Veľkú noc“ v dvojtýždenníku *Kultúrny život*.²⁹ Tento článok však navyše pomenúva aj širšie

---

Zväzu československých spisovateľov 1949 – 1950. In: Ed. Štefan DRUG. *Umenie v službách totality 1948 – 1956*. Bratislava: 2001, s. 54.

²⁷ VAJDA, Alexander, Dr.: Rozmach edičnej činnosti. *Kultúrny život*, 4, 1949, č. 15, s. 1 – 2.

²⁸ VAJDA, Alexander, Dr.: Nový vydavateľský zákon. *Nové slovo*, 4, 1949, č. 13, s. 198 – 199.

²⁹ VAJDA, Alexander, Dr.: Regulácia knižného trhu. *Kultúrny život*, 4, 1949, č. 7, s. 1.

a reálnejšie súvislosti tzv. socialistického plánovania: Kde sa plánuje všetko, nie je predsa možné neplánovať vydávanie kníh: „*Bude sa teda celá knižná produkcia plánovať a presne sa rozdelí medzi jednotlivými vydavateľstvami. Je to potrebné o to viac, že sa plánuje aj výroba papieru, ktorý je nevyhnutnou surovinou pri knižnej produkcii, a plánuje sa aj výroba polygrafického priemyslu, ktorý zase tvorí technický predpoklad knižnej produkcie. Všetky tieto plány musia byť koordinované...*“

(Plánovacia mánia, ako presakuje z vydavateľského zákona i z týchto úradníckych článkov, zakotvená v zákone o päťročnom pláne už na jeseň r. 1948, naplno prepukla po IX. zjazde KSC (25. – 29. 5. 1949), na ktorom sa všestranné plánovanie stalo pevnou súčasťou „generálnej línie“. Bizarným dokladom jej všadeprítomnosti je nadpis článku vtedajšieho Vajdovho nadriadeného Ondreja Pavlíka v Novom slove 26. júna 1949, kde sa zaoberal „úlohami“ výtvarníckeho družstva Tvar. Článok na prvej strane mal titulok Plánovanie – jasný cieľ umenia.)

Koordinácia a plánovanie prebiehalo aj medzi centrálnymi pražskými a regionálnymi bratislavskými úradmi a „orgánmi“, poverenými realizáciou vydavateľského zákona. Počas mája a júna sa modifikovali a nanovo schvaľovali personálne zostavy Ústrednej edičnej rady, Národnej edičnej rady českej i NERS. Zodpovedný činovník pražského Ministerstva informácií poslal 16. júna 1949 zmienenému prednostovi II. (publikačného) odboru MIO Vajdovi prípis s návrhom organizačných a rokovacích poriadkov všetkých troch edičných rád. Zdá sa, že tieto poriadky boli už upravenými verziami nejakých predchádzajúcich návrhov, ktoré zrejme celkom nevyhovovali predstavám slovenských úradníkov o ich právomociach, pretože 29. júna 1949 referoval šéf II. odboru svojmu povereníkovi, že „*Po dohovore s MIO organizačný a rokovací poriadok edičnej rady bol upravený tak, ako sme si to želali*, (zdôr. M.Š.) t. j., že každá Národná edičná rada bude rozhodovať o národných edičných programoch, spolu budú tvoriť ústrednú edičnú radu, ktorá bude len pre národné edičné programy koordinovať.“³⁰ Okrem znenia návrhov štatútov oznamoval A. Vajdovi jeho český partner Jirda aj to, že minister Kopecký už menoval 23 českých členov ÚER, pričom v zostave bolo vyhradené po jednom mieste zástupcovi Československej strany socialistickej (Karel Jiše), Československej strany lidovej (Rostislav Petera), zástupcovi knihovníkov a jednému zástupcovi Ústrednej rady odborov. Na povereníctve informácií a osvetly sa z Prahy dozvedeli aj zostavu tamojšej Národnej edičnej rady českej (predsedkyňou bola Marie Majerová, podpredsedami Fr. Trávníček a Fr. Nečásek – prvý z nich bol parlamentným rečníkom pri schvaľovaní zákona, druhý bol jedným z jeho exilových moskovských „koncipientov“ – členmi boli o. i. Ladislav Štoll a Pavel Reiman); dozvedeli sa však aj nemilú vec: konsolidovaná sovietska byrokracia sa s nevôľou dívala na dychtivú revolučnú príčinnosť slovenských vydavateľov, ktorí vo svojom ľavičiarском zápale neuznávali nijaké pravidlá. Jirda písal Vajdovi: „*Na poradě, kterou měli zástupci ministerstva informací a osvěty s panem Antonovem, vedoucím Mežknigy, stěžoval si pan Antonov, že nemá přímé spojení se Sloven-*

³⁰ Tento neočíslovaný a nepodpísaný materiál i materiál MIO č. III/49-JI/Pe sú z fondu PIO v SNA. Dá sa oprávnenne predpokladať, že autorom je A. Vajda, kým autorom českého dokumentu je podpísaný Míloslav Jirda (inde: „prof. Jirda“).

skem. Jde mu hlavně o to, že na Slovensku se vydávají překlady so. literatury bez řádné smlouvy s Mežknigou. Žádá, aby na Slovensku nevyšel žádný překlad bez předběžné smlouvy. Pokud se týče marx-leninské literatury nebude požadován žádný autorský honorář, ale v každém případě musí být smlouva.“

V citovanej situačnej správe³¹ („Stav vecí“) z 29. 6. 1949, ku ktorej je pripnutý menný zoznam s hlavičkou „Usnesenie organizačného sekretariátu ÚV KSS. Složení slovenskej národnej edičnej rady pri PIO“ a koncepty menovacích dekrétov do NERS, požaduje autor urýchlené menovanie „... aspoň tých členov, ktorí sú nesporní a schválení, aby sa mohlo prikročiť k ďalšej činnosti a práce neboly zdržiavané.“. Pripomína sa, že „Soznam členov... v počte 20 bol schválený pánom poverenikom a kultúrnym oddelením ÚV KSS s. Šefránkom“. Ďalej pripomína, že NERS „... má mať teda 25 členov, 12 náhradníkov, dvoch podpredsedov a 5 členov predsedníctva“.

Menný zoznam obsahuje mená a „presnú funkciu“, pričom sa predpokladalo, že vymenovaný člen edičnej rady „... na splnenie svojich úloh môže utvoriť subkomisiu, ktorej bude predsedom ten-ktorý člen NERS-u a členov subkomisie bude menovať úrad z ostatných členov NERS-u alebo aj z externistov, a to na návrh predsedu“. Podľa tohto zoznamu a podľa návrhov menovacích dekrétov prvými členmi, funkcionármi a náhradníkmi Národnej edičnej rady slovenskej mali byť:

„Michal Chorváth, predseda, pôvodná moderná beletria, Štefan Jaššo, podpredseda, národohospodárska literatúra, Dr. Andrej Mráz, pôvodná staršia beletria, Ferenčík, sovietska beletria a beletria slovanských štátov, Dr. Boor, anglosaská literatúra, Dr. Alexander Matuška, románska beletria, Dr. Rosenbaum, nemecká a severská literatúra, Juraj Špitzer, maďarská literatúra, Krista Bendová, detská literatúra, Július Šefránek, politická literatúra, spoločenské vedy, Ing. Mozola, roľnícka literatúra, Ing. Ján Gonda, technická literatúra, Dr. Stanislav Felber, prírodné vedy, Dr. Gustáv Pavlovič, pedagogická literatúra, učebnice, Dr. Ivan Kusý, kultúrno-politická literatúra, eseje, Dr. Karol Rebro, právne a štátne vedy, Ján Strelec, hudobná literatúra, Dr. A. Horák, cirkevná literatúra, Štefan Bednár, výtvarná a fotografická literatúra, Dezider Benau, odborová literatúra. Náhradníci: Dr. Bahna, zdravotná a telovýchovná, Ľudovít Borteľ, cirkevná literatúra, Dr. Jaroslav Dubnický, historické vedy, Dr. Igor Hrušovský, filozofia, Laco Zajac, národohospodárska literatúra, Dominik Tatarka, slovenská beletria, Ivan Kupec, sovietska beletria, Horov, poézia, Hečko, slovenská beletria, Ján Kostra, poézia.“

Do „7 členného predsedníctva“ bolo navrhnutých osem ľudí: Chorváth, Ferenčík, Matuška, Šefránek, Felber, Špitzer, Benau, Jaššo.

Na margu materiálu sú ešte rukou pripísané mená, o ktorých sa zrejme tiež uvažovalo; niektoré sú preškrtnuté: Štefánik, Pobožný, Bakoš (preškrtn.), Marko, Jesenská (preškrtn.).

Aj keď sa veci okolo realizácie vydavateľského zákona začiatkom leta 1949 takto dynamicky rozbíhali, trvalo ešte najmenej do neskorej jesene, kým sa nemotorný byrokratický mechanizmus dostal do takých obrátok, aby vyprodukoval dojem, že situácia „na úseku plnenia plánu“ je konsolidovaná. „Zápisnica zo schôdzky predsedníctva NERS-u dňa 19.

³¹ Ref. 30.

novembra 1949³² ukazuje, že sa ustavične „riešili“ stále tie isté problémy, pričom je svojim spôsobom obdivuhodné, že knihy – odhliadnuc od ich kvality – napriek tomu stále vychádzali.

Na „schôdzke“ boli prítomní M. Chorváth, St. Felber, A. Vajda, J. Jaššo, J. Ferenčík, na programe bolo šesť bodov a v prvom z nich sa „riešili“ vydavateľské oprávnenia. A. Vajda navrhol a predsedníctvo schválilo návrh na vydanie celkovo 16 vydavateľských oprávnení, spojených s oprávnením na zriadenie vydavateľského podniku pre tieto firmy: Pravda, Práca, Tatran, Štátne nakladateľstvo, Matica slovenská, Oráč, Spolok sv. Vojtecha, Dukla, Smena, Tranoscius, Tvar, Slovenská akadémia vied a umení, Slovtour, Obroda, Sväz československých spisovateľov, Hudobné nakladateľstvo. Následne schválili aj „ideové vedenie“ jednotlivých nakladateľstiev, pričom sa uzniesli, že „... všetky tieto rozhodnutia sú závislé od kádrového posudku. Kádrové posudky obstará s. Jaššo“. Bez väčších problémov schválili Juraja Fabiána pre Prácu, Ladislava Saučina pre Obrodu („Nakladateľstvo Spoločnosti priateľov SSSR“), Michala Považana pre Tatran, Dr. Karola Rosenbauma pre Maticu slovenskú. Vo svojom rozhodovaní sa však zasekli, keď išlo o cirkev a o spisovateľov: „ – *Tranoscius: Návrhy na L. Šenšela a E. B. Lukáča sa neschvaľujú. Navrhuje sa Ludovít Bortel, predseda správy Tran. – Spolok sv. Vojtecha: P. G. Hlbina – neschv. Navrhuje sa prof. Horák. – Sväz československých spisovateľov: návrh Št. Drocár. Neschv. Návrh NERS: V. Mináč.*³³“

Na tejto novembrovej „schôdzke“ predsedníctva NERS „Predseda Chorváth predložil formulár tematického rámcového plánu, ktorý sa má stať vodidlom pri určovaní konkrétnych úloh nakladateľstiev. Návrh s. Ch. sa prijíma“. A pretože kde sú formuláre, tam už takmer nič nestojí v ceste skutočnému úradovaniu, vydavateľská činnosť ako integrálna súčasť systému plánovaného hospodárstva sa konečne mohla efektívne a systematicky rozbehnúť podľa predstáv a v intenciách komunistickej strany: Prvé plány na prvý štvrťrok 1950 bolo treba predložiť na schválených formulároch do 1. decembra 1949 v troch exemplároch...

VII.

Kde jestvujú mocenské úmysly usmerniť literárny vývin vo svoj prospech a kde je ideologická a politická potreba podriadiť prirodzenú tematickú, ideovú či estetickú pluralitu literárneho procesu zjednocujúcim smerniciam, tam na to treba najprv vybudovať materiálno-technické, hospodárske a organizačné predpoklady. V Československu a na Slovensku po komunistickej februárovom prevrate r. 1948 prvým z takých predpokladov, ako ukázali už rozliční marxistickí propagandisti a po nich aj novšie pohľady na túto problematiku, bolo zošňurovanie spisovateľov do jednotnej „organizácie nového

³² SNA, fond PIO, krt. 207.

³³ Vydavateľstvo Slovenský spisovateľ, o ktoré sa tu fakticky jednalo, vzniklo až k 1. I. 1951 a jeho prvým riaditeľom sa stal Štefan Drocár, robotnícky „káder“, na jeseň 1949 čerstvo nasadený vo vznikajúcej Slovenskej sekcii Zväzu čs. spisovateľov ako „tajomník hospodárskeho oddelenia“. Zároveň bol tzv. národným správcom v bratislavskej pobočke nakladateľstva Borový. Šéfredaktorom bol P. Horov a nevedno, kto z nich bol aj „ideovým vedúcim“.

typu“. Bezprostredne na to nadväzujúcim predpokladom bolo potom zabezpečenie centrálného riadenia edičného procesu prostredníctvom centrálného plánovania a pridelo-
vania papiera a polygrafických výkonov a prostredníctvom plánovania, povoľovania
a kontrolovania vydavateľskej prípravy, polygrafickej výroby a veľkoobchodnej i malo-
obchodnej distribúcie knižnej produkcie. Mocenské uchopenie literárneho procesu po-
mocou všetkých týchto akoby externých nástrojov prebiehalo paralelne s úsilím uchopiť
celý literárny proces takrečeno znútra ako neoddeliteľnú a významnú súčasť ideologic-
kého procesu, v ktorom jedna politická strana vnucuje celej spoločnosti svoj hodnotový
svet. Množstvo komunistických propagandistov, vystupujúcich v úlohách historikov či
literárnych vedcov a spisujúcich tzv. „akademické dejiny“ či už Slovenska alebo jeho
literatúry, si v uplynulých desaťročiach pochvaľovalo práve túto „dialektickú jednotu“
paralelnej tvorby vonkajších a vnútorných predpokladov „víťazstva socialistickej kultúr-
nej revolúcie“. Socialistický realizmus ako jednotnú „metódu“ umeleckej tvorby nebolo
mysliteľné presadzovať a vnucovať pri existencii slobodného, liberálneho vydavateľského
a kníhkupeckého prostredia – preto nie je nič divné na tom, že zároveň s oficiálnymi
normatívnymi požiadavkami na tzv. socialistický charakter umeleckej tvorby a na jeho
zabezpečenie prostredníctvom zmienenej „metódy“ sa začala systematická, dokonca
zákonom garantovaná a zákonom predpísaná likvidácia tohto prostredia.

Pomery vytvorené týmto „dialektickým“ prístupom k spoločnosti a jej kultúre po-
stupne doznievajú. Znova sa vytvoril slobodný vydavateľský trh so všetkými jeho výho-
dami pre všeobecnú slobodu i s nevýhodami pre jednotlivcov. Zanikli nástupnícke orga-
nizácie a odnože niekdajšej Národnej edičnej rady slovenskej a zostala už len Edičná
rada Slovenskej akadémie vied a edičné rady jej ústavov.

SUMMARY

The study deals with juridical, administrative, political and ideological aspects of end of private
publishing and bookselling activities in Czechoslovakia and specifically in Slovakia after 1948. Author
outlines basic political presuppositions of situation frames and analyses ideological roots, course of
preparations of pertaining steps and so called publishing act No. 94/1949 Collection. He particularly pays
attention to the sense of criminal statement and he offers a definition of so called legitimate person who should
have been permitted for publishing activities (it should have been only so called a juristic person, not a private
person). This law meant the end of free book business and it opened a legal way to the central planning and
control of publishing activities. Editor's board were committed to co-ordinate and supervise publishing
activities. The boards were established at the Ministry of information and cultural activities in Prague and at
the parallel institution in Bratislava. The study shows that since their beginning activities of those state
regulation organs (especially so called National editor's council of Slovakia – NERS) and their staff had been
inspired and controlled by organs of the Communist party. Finally, the study deals with connections between
planned editor's process and making a space for the official aesthetic doctrine of so called "socialist realism".